Eeuwige jeugd: groen erfgoed in nieuwe handen

Lustrum-uitgave

40 JAAR TUINEN NEDERLANDSE STICHTING

Inhoud

VOORWOORD

De Publieke Stadstuin: de waarde van het 'tuinachtige' in de stedelijke leefomgeving 4
JOHAN VLUG

Het waardevolle beschermen door in te spelen op trends 12
JAN VAN 'T HOF

Een nieuwe generatie in de oude tuin van Rhijnestein: over behouden, vernieuwen en doorgeven 18
FREDERIQUE REIGERSMAN-VAN LIDTH DE JEUDE

NTs-tuinen van het eerste uur: familie Lenshoek in Kloetinge 26
MARIAN SMEETS-LENSHOEK

Welkom op Kennislandgoed Larenstein, een levend laboratorium 32
DAAN VAN DER LINDE (DOCENT PLANVORMING)

Natuur is een tijdelijke verschijningsvorm die altijd in beweging is 38
TUIN EN LANDSCHAP

Voorwoord

Eeuwige jeugd: groen erfgoed in nieuwe handen. Zo luidde het thema van de lustrumbijeenkomst ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de NTs. Een bijeenkomst die helaas niet door kon gaan vanwege de coronapandemie. Om het thema van de bijeenkomst toch met onze donateurs te delen, hebben we dit boekje gemaakt. We hopen dat het u inspiratie biedt!
Voor NTs'ers is het vanzelfsprekend: door het groen (erfgoed) in je omgeving te verzorgen kun je het behouden en doorgeven aan nieuwe generaties. Zo krijgt het als het ware een eeuwige jeugd. Dat is niet alleen van belang vanwege de cultuurhistorische waarden, maar ook omdat groen een positieve invloed heeft op onze gezondheid en essentieel is voor de verduurzaming van onze omgeving.
In zijn bijdrage laat Johan Vlug zien hoe met relatief kleine ingrepen een ensemble van 'publieke stadstuinen' kan ontstaan dat de stad duurzaam kan verrijken. Het is een geruststellende gedachte dat onze steden nog een potentiële voorraad aan dergelijke stadstuinen herbergen.
Als vierde generatie bewoner van landgoed Rhijnestein in Cothen is Frederique Reigersman-Van Lidth de Jeude verantwoordelijk voor het tuinonderhoud aldaar. Haar ambitie? De tuin weer zijn oude allure bezorgen en deze tegelijkertijd een impuls geven voor de toekomst, namelijk door daarbij de wensen van nu te integreren.
Ook al generaties in de familie is de buitenplaats Kloetinge van de familie Lenshoek: één van de NTs-tuinen van het eerste uur. Marian Smeets-Lenshoek beschrijft hoe deze, dankzij de inzet van moeder Ineke, in de jaren zeventig landelijke bekendheid kreeg als een van de vijf 'Zeeuwse Tuinen'.
Daan van der Linde schetst de ontwikkeling van het 400 jaar oude landgoed Larenstein bij Velp. Met zijn rijke cultuurhistorie en natuur vormt dit gebied één groene tijdcapsule van verleden, heden én toekomst: een levend laboratorium waar studenten kunnen leren en experimenteren.
Het tweegesprek over Louis le Roy, bedenker van de 'ecokathedraal', uit het vakblad Tuin en Landschap benadert de eeuwige jeugd vanuit weer een andere invalshoek. Het is een pleidooi voor het toelaten van verandering en verval, met natuur als een tijdelijke verschijningsvorm die voortdurend in beweging is.
Net als de NTs richt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) zich met kennisontwikkeling, advisering en belangenbehartiging op de instandhouding van ons erfgoed. Jan van 't Hof van de RCE merkt dat juist de coronacrisis de rol van groen in de stad benadrukt. Zo zijn groen, vergroening en tuinen plotseling weer actueel en kansrijk.
Kansrijk is, naar we hopen, het perspectief waarbinnen de NTs zich de komende jaren verder wil ontwikkelen. Onder andere door jongeren te enthousiasmeren voor tuinen, tuinieren en het belang van groen erfgoed. Alleen door te vernieuwen kunnen de NTs – 40 jaar jong – én het groen erfgoed de eeuwige jeugd behouden.
Veel leesplezier en vooral een goede gezondheid, ook in 2021!

Het bestuur van de NTs

De Publieke Stadstuin: de waarde van het ‘tuinachtige’ in de stedelijke leefomgeving

JOHAN VLUG

De Nederlandse Tuinenstichting (NTs) houdt zich al 40 jaar op allerlei manieren bezig met het fenomeen ‘tuinen’. Verleden, heden en toekomst passeren daarbij de revue. Niet zelden vragen mensen zich in publicaties, bij bijeenkomsten en excursies af welke betekenissen en verschijningsvormen tuinen in onze samenleving hebben. Daarbij gaan vanzelfsprekend veel belangstelling en aandacht uit naar de toepassing van beplantingen in tuinen en de betrokkenheid van de eigenaren of gebruikers bij de tuinen. Maar ook cultuurhistorische en sociaal-maatschappelijke aspecten zijn terug te vinden in de aandachtsvelden van de NTs. Het thema ‘Het groene antwoord’ in het Tuinjournaal van september 2020 getuigt daarvan, onder andere in het artikel ‘De Publieke Stadstuin’. Daarin doen Rita Bergshoeff, Robertien Aberson en Johan Vlug verslag van de zoektocht naar de ‘tuin-van-de-toekomst’, een zoektocht die heeft geleid tot de ‘ontdekking’ van de ‘publieke stadstuin’. In aansluiting hierop ga ik in dit artikel nader in op het begrip ‘tuinachtig’ als kernonderdeel van de ‘publieke stadstuin’.

AANLEIDING VOOR DE NOTIE VAN DE ‘PUBLIEKE STADSTUIN’

De ruimte om grote stadsparken aan te leggen binnen de compacter wordende steden of metropolen wordt steeds schaarser. Stadsuitbreiding is tegenwoordig vooral een kwestie van inbreiding: bouwen binnen de bestaande bebouwing. Dit inbreidingsproces gaat gepaard met herbestemming en transformatie van stedelijke gebieden en terreinen, waardoor voorheen afgesloten (binnen)terreinen toegankelijk worden gemaakt en (her)ingericht worden (afb. 1, p.6). Voor een deel kunnen dergelijke gebieden de relatieve afname van stadsparken compenseren. Ton Muller, die als landschapsarchitect van de gemeente Amsterdam veel bij de herinrichting van getransformeerde plekken in de stad betrokken is, zegt daar in Plan Amsterdam 09-2020 (p.4), het volgende over: “Door de verdichting neemt de behoefte aan bruikbaar en betekenisvol groen toe. Het gaat om allerlei typen groen, zoals heesters kruidachtige beplanting, klimplanten, bollen en bomen, én verschillende ruimtelijke vormen (denk aan groene pleinen, pocketparkjes, daken en binnentuinen). Omdat de ruimte in de stad schaars is, is het van belang om niet alleen de openbare ruimte, maar ook de private ruimte te vergroenen. ... Het groen in

de stad vormt 'stadsbiotopen' en 'stadslandschappen'. De waarde van het groen komt neer op gebruikswaarde (ontmoeting, luchtkwaliteit), belevingswaarde (sociale cohesie, natuur- en seizoensbeleving) en toekomstwaarde (klimaatverandering, biodiversiteit)."

TUIN EN STADSTUIN: WAT IS HET VERSCHIL?

Is er een verschil tussen een 'tuin' en een 'stadstuin'? Letterlijk genomen is er geen verschil anders dan dat de 'stadstuin' in de stad ligt en de 'tuin' overal kan voorkomen. Toch roepen de twee begrippen een wezenlijk verschil op. Waar zit dat verschil in of waar komt het uit voort? In het boek *Hidden Landscapes* (Saskia de Wit, 2018, p.15) opent het eerste hoofdstuk als volgt:

> "The garden: the smallest and most defined transformation of landscape.
> The metropolis: the largest and most undefined transformation of landscape.
> What meaning can a garden have for the present-day metropolitan landscape?"

1 Amsterdam, Circl-tuin bij Gustav Mahlerplein. Foto: Johan Vlug, 2020.
De Circl-tuin bevindt zich op een plek die voorheen deel uitmaakte van het Gustav Mahlerplein, dat grotendeels uit verharding bestond. Door hier een paviljoen (vergaderruimten en café/restaurant) te plaatsen is een min of meer besloten ruimte gecreëerd voor de hoofdingang van het hoofdkantoor van de ABN AMRO-bank. Deze ruimte is ingericht als publiek toegankelijke stadstuin. Het paviljoen en de tuin zijn duurzaam en circulair ontworpen en aangelegd (ontwerp en aanleg Donker Groep, 2016-2018). Paviljoen en tuin hebben een schaalverkleining bewerkstelligd in een grootstedelijke omgeving die praktisch geheel wordt bepaald door grote, hoge gebouwen. De beplanting en 'tuinachtige' elementen (vijver met fontein, zitplekken, hagen, sculpturen, verlichtingsarmaturen, keerwandjes, kleine hoogteverschillen, bestratingselementen, begroeide gevels) bepalen in hoge mate het beeld en de sfeer van de tuin.

Deze vraag roept de aanwezigheid op van een groot aantal bijzondere situaties en/of 'restruimten'. Dit resulteert in een 'urban garden' oftewel een tuin in een stedelijke context, die een bijzondere of wezenlijke rol speelt. Daarmee vormt zo'n tuin een unieke, interessante, bijna avontuurlijke ruimtelijke contramal van het formele stedelijk weefsel. In feite betekent dit dat er een voorraad aan potentieel toegankelijke groene ruimtes is, in een besloten, intieme entourage met een natuurlijke uitstraling in een bebouwde, vaak architectonisch geconcipieerde omgeving, waarop ook cultuurhistorische waarden van toepassing kunnen zijn.

WAT WORDT VERSTAAN ONDER DE 'PUBLIEKE STADSTUIN'?

Onder de 'publieke stadstuin' wordt een ensemble van private en openbare ruimten verstaan, die zichzelf enigszins afbakenen in een stedelijke setting en die worden gekenmerkt door 'tuinachtige' sferen (dit in tegenstelling tot zogenoemde 'parkachtige' sferen). Je kunt er op een informele of verrassende manier doorheen wandelen of dwalen. De 'tuinachtige' ruimten kenmerken zich in veel gevallen door een aantrekkelijke verblijfskwaliteit. De beplanting en de beplantingstoepassingen vormen uiteraard een essentieel onderdeel van die 'tuinachtige' sferen (afb. 2, p.8).
Bij 'publieke stadstuinen' spelen dus het onderscheid en de wisselwerking tussen openbare/publieke en private gebieden een rol, maar ook de onderlinge aaneenschakeling, koppeling of verbinding van die eenheden, door middel van informele of 'dwaal'-routes. Dat informele of dwaalachtige geeft aan dat die routes grotendeels buiten de hoofdstructuren of -ontsluitingen om gaan. Hierdoor kan je je 'ver weg' of buiten het intensief gebruikte openbaar gebied wanen in een 'verstilde', min of meer omsloten en 'toegeëigende' omgeving (afb. 3, p.10).

KENMERKEN VAN 'TUINACHTIGE' RUIMTEN

Hoe zien 'tuinachtige' ruimten eruit, waaruit bestaan ze en waaraan zijn ze te herkennen?
In *De Omsloten Tuin* vatten Rob Aben en Saskia de Wit (1997, p.18) bij het begrip verschijningsvorm de tuin op als een beeldende representatie van de natuur. Hoe komt deze representatie tot stand? Gezicht, gevoel, reuk en gehoor dragen bij aan een samenhangende verschijningsvorm. Abstractie en zintuiglijkheid staan hierin tegenover elkaar. De zintuiglijke indrukken kunnen met elkaar een verwijzing vormen naar één of meer beeldtypen, zoals een bos, een vlakte of een rivier.
In verband hiermee merken Aben en De Wit over de 'route' het

2 Amsterdam (Plantagebuurt), Dignitahoftuin en omgeving
Een reeks van min of meer omsloten 'tuinachtige' gebieden wordt door een informele route aaneengeschakeld. De groene onderdelen van dit ensemble hebben een overeenkomstige schaal en/of afmetingen, maar met verschillende eigen herkenbaarheden, zoals de betreedbaarheid en toegankelijkheid (van privé tot openbaar), de functie, inrichting, betekenis en de ruimtelijke en beplantingssferen. De oppervlakken variëren van 0,04 tot 0,25 ha oftewel van 400-2.500m2 (20 x 20m respectievelijk 50 x 50m).

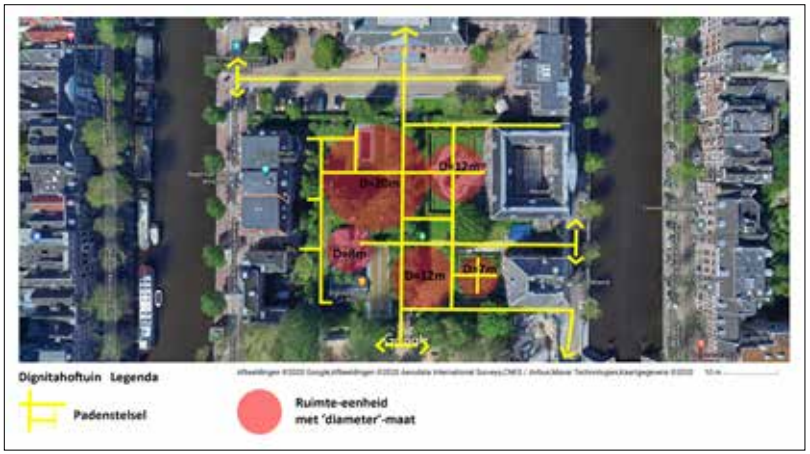

4 Amsterdam, Dignitahoftuin. De Dignitahoftuin (2017, ontwerp Michael van Gessel) is een van de onderdelen van het ensemble van 'publieke stadstuinen' in de Hortusbuurt. De ruimtelijke constellatie wordt gevormd door een aantal 'ruimte-eenheden' met 'tuinachtige' afmetingen (diametermaten van 7-20m), waaroverheen een orthogonaal padenstelsel is gelegd. Mede daardoor wordt de wandelaar bijna ongemerkt langs en door de ruimten geleid.

volgende op. De route monteert de verschillende schaalsprongen. Ze introduceert een tijdsaspect omdat ze een beweging versnelt, vertraagt of tot stilstand doet komen. De tuin kan worden opgenomen in een reeks of worden genegeerd. Hij kan worden ingeleid of abrupt verschijnen: het stadslandschap als ruimtelijke constellatie (afb. 4). Hij kan het eindpunt van de route zijn of een willekeurig onderdeel ervan.

DUIDING VAN 'TUINACHTIGE' KENMERKEN
Tuinen vormen vaak een onderdeel van een groter geheel. De tuin vormt bijvoorbeeld een onderdeel van een landgoed met allerlei overgangen naar het omringende landschap, of maakt deel uit van een aaneenschakeling van tuinen, al dan niet gegroepeerd om een binnenhof (tuinen-in-een-tuin-principe). Het is een omgeving die een zekere privésfeer oproept. Dat heeft voor een belangrijk deel te maken met ruimten die verwijzen naar een menselijke schaal, waardoor er sprake is van een aangename, comfortabele en veilige omgeving. Dat gevoel komt in het algemeen voort uit een aantal meer of minder concrete kenmerken.
Tuinen zijn op een bepaalde wijze omsloten; ze vertonen een zekere afbakening of beslotenheid: het erin en eruit gaan wordt vaak bewust ervaren. Je kunt van buiten naar binnen gaan maar ook van binnen naar buiten, via poorten, tuindeuren, openslaande deuren of schuifpuien. In tuinen tref je attributen aan die gericht zijn op er verblijven en samenzijn, zoals terrassen, zitgelegenheid, bescherming tegen zon en/of regen, voorzieningen voor spelen, luieren/zonnen, kijken en dergelijke.

Tuinen worden heel sterk geassocieerd met een groene omgeving (grasvlakken, bodembedekkende en andere beplantingen, herkenbare bomen en struiken), waarbij je de nabijheid van de beplanting zintuiglijk kan ervaren door zicht, geur en soms geluid. Onderscheidbare beplantingstypen zoals vaste plantenborders, heestergroepen, begroeide gevels of pergola's, hagen en dergelijke vormen de samenstellende onderdelen van de tuinruimte. Het is zelfs zo dat de beplantingen van een verzameling stadstuinen bij een bepaalde omvang een 'eigen' ecosysteem vormen met vogels, bijen, vlinders, insecten, bodemleven, enzovoort, en zo een bijdrage leveren aan de biodiversiteit en de natuurontwikkeling in de stad.
De groene omgeving wordt veelal extra benadrukt door het contrast dat ontstaat door bouwkundige en architectonische elementen, zoals waterpartijen of vijvers, sculpturen, trappen,

prieeltjes, keermuurtjes, taluds, enzovoort. Van de begrenzende of indelende onderdelen, zoals gevelwanden, tuinmuren, hagen, hekken, gaat meestal een wisselwerking uit met de vlakverdeling en de objecten en elementen in de tuin. Door de onderlinge positionering of compositie ontstaat een zekere samenhang van het geheel (afb. 5).

WAT IS DE BOODSCHAP?

Ongeveer vanaf de eeuwwisseling hebben zich bewust en onbewust stedenbouwkundige ontwikkelingen voorgedaan, waarin groene onderdelen zijn opgenomen die als ensembles van 'publieke stadstuinen' kunnen worden aangemerkt. Verkenningen hebben uitgewezen dat er in de stedelijke gebieden nog een hele potentiële voorraad aan 'publieke stadstuinen' aanwezig moet zijn, zeker als er op een bewuste en planmatige manier aan wordt gewerkt. Soms leidt het oplossen van enkele schakels of knelpunten al tot het ontstaan van een ensemble van 'publieke stadstuinen': een duurzame groene verrijking van de stad die past in de behoeften van de nieuwe stadsbewoner. Dat vraagt erom dat we verder werken aan de kansen en mogelijkheden voor het fenomeen van de 'publieke stadstuin', waarbij de systematiek met betrekking tot het 'tuinachtige' karakter van groene stedelijke ruimten diepgaander kan worden begrepen en toegepast. Het besef dat, bij een zekere omvang, de beplantingen van een verzameling stadstuinen als een 'eigen' ecosysteem opgevat kan worden, maakt daar deel van uit. <<

3 Amsterdam, Dignitahoftuin. Foto: Johan Vlug, 2019. Een indruk van de informele, min of meer besloten sfeer van een 'publieke stadstuin', waar mensen verblijven, elkaar ontmoeten of afspreken, met elkaar praten, eten of drinken. De (monumentale) achtergevels, de hagen van de 'tuinen-in-de-tuin', de tuinhekjes, het tuinmeubilair, de sculpturen, de sierstruiken en de gazons vormen de ingrediënten van de 'tuinachtige' omgeving.

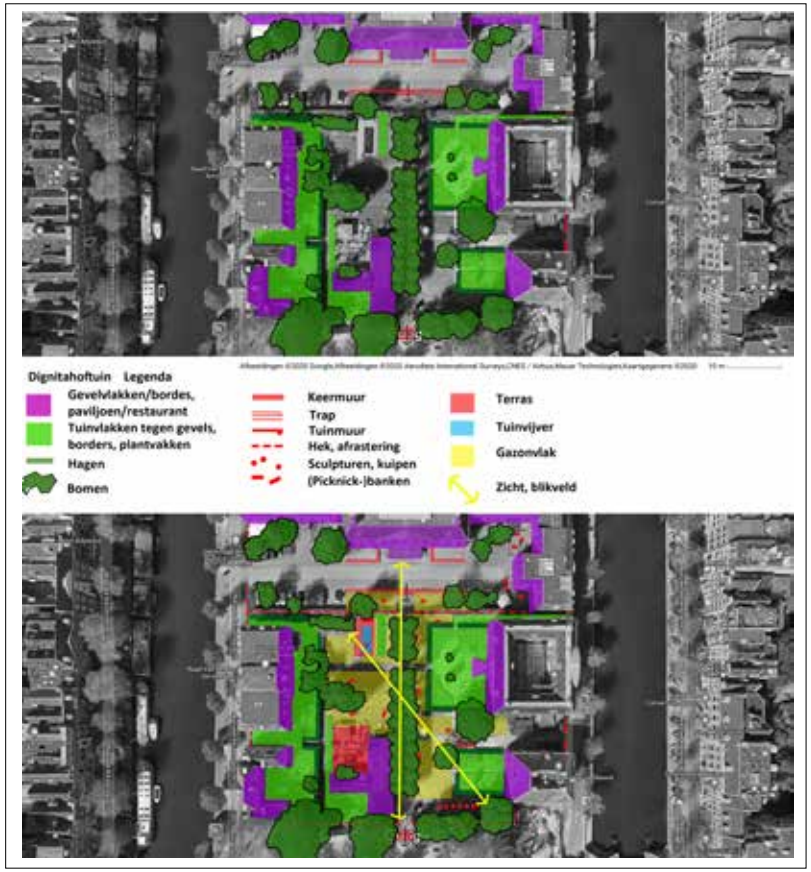

5 Amsterdam, Dignitahoftuin.
De Dignitahoftuin wordt aan drie kanten omsloten door een aantal gevelvlakken van monumentale gebouwen en een aantal grote bomen die verspreid staan langs de randen. Voor de gevelvlakken aan de zuid- en noordzijde liggen tuinen omgeven door hagen die als 'tuinen-in-een-tuin' zijn te beschouwen. Verder maken tuinmuren, statige en sierlijke hekwerken met formele toegangen deel uit van de omsluiting van de hoftuin. In de Dignitahoftuin bevindt zich een paviljoen bij de entree aan de oostzijde, parallel gelegen aan de bomenlaan van platanen, die de 'hartlijn' van de tuin vormt. Deze lijn, die zelfs door de Hermitage heen loopt, vormt het hoofdpad, waarin trappartijen zijn opgenomen.
De randen van de Dignitahoftuin bestaan dus uit een samenstel van verschillende onderdelen, die het 'tuinachtige' karakter in hoge mate bepalen. De invulling van het binnenste deel van de tuin draagt daar nog verder aan bij, door middel van gazonvlakken, plantenborders, terrassen, een tuinvijver, sculpturen, kuipen, tuinbanken en picknicktafels. Tot slot kunnen er twee zichtlijnen onderscheiden worden die aan het 'tuinachtige' beeld bijdragen. De zichtlijn die de hartlijn volgt, is vrij vanzelfsprekend. De andere is verrassend, omdat die als een diagonale lijn door de tuin schiet vanaf de (veelgebruikte) noordoostelijke ingang. Die doorkijk van ca. 40m is mogelijk omdat de haag van de tuin-in-de-tuin laag is gehouden. De tuinvijver met object dient als blikvanger.

Het waardevolle **beschermen** door in te spelen op trends

JAN VAN 'T HOF, HOOFD MONUMENTEN EN COLLECTIES BIJ DE RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED

De Nederlandse Tuinenstichting (NTs) bestaat veertig jaar. Wat betekent dat tegen de achtergrond van het werk bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)? Daarbij zal ik de relevantie van beide organisaties aantonen aan de hand van enkele trends. En ik ga in op de vraag hoe verder, wat wordt de volgende uitdaging? Maar eerst, wat is een tuin?

DE TUIN

Tuinen onttrekken zich, zoals alles van waarde, aan gewone definities. Natuurlijk zijn het omheinde, groene plekken. Maar tuinen zijn toch in de eerste plaats plekken die betekenis geven aan ons bestaan, bijvoorbeeld als bron van voedsel, als plek om te ontspannen via fysiek werk zoals planten en snoeien, en zelfs als middel om de geestelijke gezondheid te bevorderen.

NTS EN RCE: OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN

De missie van de NTs lijkt eigenlijk best veel op die van de RCE. Kennisontwikkeling, advisering en belangenbehartiging zijn activiteiten van beide organisaties. Natuurlijk zijn er ook verschillen. Zo heeft de NTs mogelijkheden om de belangenbehartiging uit te strekken tot vormen van activisme. De belangstelling van de NTs is verschoven van klassieke tuinen naar een bredere kijk op historisch groen. En naar meer tuinieren mét de natuur in plaats van in weerwil van de omgeving.

In tegenstelling tot de NTs kan het Rijk, de RCE, gebruik maken van wetgeving en subsidies. De RCE heeft de laatste decennia op allerlei manieren bijgedragen aan kennis, bescherming en behoud van historisch groen. Zo hebben we onderzoek uitgevoerd naar bijvoorbeeld villatuinen en kloostertuinen, maar ook meegewerkt aan onderzoek naar de onderhoudsstaat van historisch groen en naar verdroging. We hebben een grote inhaalslag gemaakt met het beschermen van buitenplaatsen en via platformbijeenkomsten kan het veld kennis uitwisselen. De algemene trend is van specifieke aan monumenten gerelateerde inhoud naar een brede betrokkenheid bij groen in context. Van een bijzonder specimen is de erfgoedzorg doorontwikkeld naar een fenomeen dat is geïntegreerd in ruimtelijke en culturele processen.

TRENDS IN GROEN, TRENDS IN DE MAATSCHAPPIJ
De afgelopen veertig jaar hebben zich op groengebied grote ontwikkelingen voorgedaan, bijvoorbeeld op het gebied van natuurontwikkeling, landbouw – inclusief aandacht voor voedsel –, stedelijke omgeving, en huis en tuin zelf. Dat wetende is het niet zo gek dat in 1980 de NTs werd opgericht en de RCE juist toen extra aandacht ging besteden aan historisch groen. Blijkbaar was de tijd er rijp voor – of maakten grote externe ontwikkelingen actie ten gunste van groen noodzakelijk.

De kwaliteit van de natuur was zo'n veertig jaar geleden op een treurig dieptepunt beland vanwege de algehele vervuiling van bijvoorbeeld oppervlaktewateren en de lucht. Dat gold ook voor het agrarisch gebied, waar nog niet zolang daarvoor blauwgraslanden, houtwallen en heidevelden onderdeel waren van het natuurlijke systeem. De nieuwe landbouwmethodes hadden echter tot grote eenvormigheid geleid. Eén van de antwoorden op die eenvormigheid was de aanleg van nieuwe natuur, strikt genomen natuurlijk een wonderlijk fenomeen. Hans Renes kenmerkte de meanderende waterlopen toentertijd al als een late variant op de Engelse landschapstijl. Tegelijkertijd kwamen grootschalige ruilverkavelingen zo'n beetje tot stilstand en werden boeren ertoe aangezet om perceelsgrenzen natuurvriendelijk te beheren. Ook werd de kronkelende beek geherintroduceerd.

Dit alles leidde tot lokale verbeteringen op allerlei fronten, zoals soortenrijkdom. Het daadwerkelijk verbinden van natuurgebieden bleek echter te ambitieus – of in ieder geval politiek onhaalbaar. Ook bleek het heel lastig om de 'vanzelfsprekende' beheerders, de agrariërs, te verbinden aan de natuur- en cultuurhistorische opgave. Schaalvergroting, toenemende regeldruk en intensivering waren aan de orde van de dag. En de bodemprijzen die consumenten over hebben voor basale producten zoals melk of kip, staan in schril contrast met hun sympathie voor boeren. Mede daardoor is het omvangrijke agrarische gebied in Nederland vaak een ecologische woestijn met een monocultuur die ontmoedigend is voor plant en dier. Én voor de mens, die er als beheerder, forens, toerist, bewoner of anderszins doorheen gaat.

Die monocultuur en die bodemprijzen lijken van een andere planeet te komen vergeleken met de enorme aandacht voor voedselkwaliteit en eten in het algemeen. Kookprogramma's en -websites zijn er in overvloed en lokale producten of speciale,

Afbeelding 1
Recent met grijze stenen bestrate voortuin in Ede met centraal een gemetselde bak voor palmen. Foto: Jan van 't Hof, 2020.

soms historische manieren van bereiden lijken maatgevend. Wie weet gaat dat ten koste van de tuin. Immers, koken levert direct een middagmaal of diner op terwijl tuinieren pas op termijn resultaat geeft.
De tuin is voor veel mensen inmiddels een verlenging van de woonkeuken. Buitenkeukens en loungebanken op geheel bestrate tuinen illustreren dit; het lijkt of donkergrijs door een nationale commissie dwingend is voorgeschreven. Soms er is nog net plaats voor één plant – dan wel graag een exoot (afb. 1). Onderwijl is het beroep van hovenier vaak veranderd in dat van stratenmaker. Tegelijkertijd organiseren gemeentes acties om stoeptegels te vervangen door plantgaten of om – op een andere schaal – asfalt te vervangen door relatief open bestrating. Want niet alleen de klimaatverandering veroorzaakt verdroging, ook het te snel afvoeren van regenwater.

Wonderlijk genoeg heeft een aantal van dit soort trends ertoe geleid dat de biodiversiteit in de stad inmiddels groter is dan op het platteland. Veel steden hebben nu een stadsecoloog in dienst. Daken of zelfs gevels krijgen een groene bedekking. En stadsbewoners zoeken massaal de ruimte en de koelte op in stadsparken. Die laatste hebben dan weer te leiden onder bodemverdichting door het intensieve gebruik, niet in de laatste plaats door de festivals.

Afbeelding 2
Herinneringsplek op de Wageningse eng met vergeet-mij-nietjes en bosjes bloemen. Groene zingeving op microniveau.
Foto: Jan van 't Hof, 2020.

Een laatste trend is de rol van groen bij zingeving. Denk aan zorgboerderijen en het helende effect van werken in de eigen (of andermans) tuin. Maar ook bij afscheid nemen speelt groen een rol, zoals de kleine herinneringsplaatsen die mensen zelf installeren, laten zien. 'Zelf doen' is zowel in de maatschappij als in de erfgoedzorg een belangrijke trend (afb. 2). De overheid stimuleert dit door allerlei programma's gericht op burgerinitiatieven en participatie.

KANSEN

Wat is op dit alles het antwoord van de NTs of van de RCE, of van beide? Wat is de uitdaging voor de nieuwe generatie erfgoedzorgers? En waar liggen kansen? Een kleine greep uit twee recente weekendedities van NRC (12 en 19 september 2020) laat zien dat die kansen er volop zijn. Ik las artikelen over voedselbossen, sedumdaken en schooltuinen, over tuingeschiedenis en de kijk van de romantiek op de natuur. Én over de rol van groen in de stad, die juist door de coronacrisis wordt benadrukt: het belang van groen dichtbij huis. Groen, vergroening, tuinen: ze lijken plotseling weer heel actueel en kansrijk, juist in een combinatie met 'zelf doen'.

VOORUITKIJKEN

Het is volgens mij zaak om mee te doen aan deze brede maatschappelijke beweging. De coronacrisis leidt tot een herbezinning op wat vluchtig is en wat blijvende waarde heeft. De keuzes die we gaan maken, doen ertoe. Sommige cultuurhistorische plekken kunnen moeilijk worden herontwikkeld; niet zozeer omdat ze beschermd zijn, maar omdat die bescherming uitdrukking geeft aan een gedeeld gevoel van waarde, zoals ontwerpkwaliteit uit het verleden. Van dat verleden kunnen we ook leren, bijvoorbeeld over kweekmethodes of manieren om paden te verharden; vaak waren die in ecologische zin hun tijd vooruit. Elders, bijvoorbeeld bij landgoederen of boerenerven, kunnen we de oorspronkelijke functie als voedselbron herontdekken. Eigenaren én vrijwilligers leggen met graagte voedselbossen en moestuinen aan en onderhouden deze; ook omdat ze hier letterlijk de vruchten van kunnen plukken. De natuur en de mens kunnen zo weer naar elkaar toegroeien.

Dat is overigens geen makkelijke beweging. De beheersing van de natuur – bijna grotesk in de palm op het antracietgrijze plaatsje (afb. 1) – is immers niet iets van de laatste veertig jaar, maar speelt al sedert de zeventiende eeuw. Ook toen werden exoten tentoongesteld, zoals palmen bij paleis Het Loo (afb. 3). De kwaliteit van de plek inspireert natuurlijk wel. Maar misschien helpt het als we zelf geen exotisch gedrag vertonen maar, zoals dat heet, meebewegen. Denk aan het riet waarvan de Panfluit werd gemaakt en dat zo des te mooier klonk. <<

Afbeelding 3
Palm in een moderne kopie van een zeventiende-eeuwse aardewerk pot, recent geplaatst bij paleis Het Loo. Een bijzondere plant verdiende een bijzondere aankleding. Foto: Jan van 't Hof, 2016.

Een nieuwe generatie in de oude tuin van Rhijnestein:

over behouden, vernieuwen en doorgeven

FREDERIQUE REIGERSMAN-VAN LIDTH DE JEUDE

In 1827 kocht de gefortuneerde moeder van mijn betovergrootvader Van Beeck Calkoen de middeleeuwse donjon Rhijnestein met poortgebouw in Cothen. Het complex was omringd door een gracht en de toren zelf stond in een tweede, kleinere, gracht; beide grachten werden gevoed door de Kromme Rijn die aan de zuidzijde van de toren stroomt. Aan de noordkant van dit perceel liep de oude verbindingsweg tussen Utrecht en Wijk bij Duurstede, in die tijd voorzien van laanbomen. De bijbehorende landerijen strekten zich uit langs de rivier en richting Langbroek.

Nadat de toren een restauratie had ondergaan, besloot mijn overgrootvader daar te gaan wonen. Hij bouwde in 1873-1874 voor zijn jonge gezin een vleugel aan en in 1887 een tweede toren, zodat een min of meer symmetrisch gebouw ontstond. In deze periode kwam ook de, grotendeels nog bestaande, tuinaanleg tot stand.

Inmiddels ben ik de vierde generatie die met het gezin op Rhijnestein woont, sinds december 2019: een huis vol (familie)geschiedenis omringd door een historische tuin. De gebouwen en de tuinaanleg zijn aangemerkt als rijksmonumentencomplex. Dat is een bijzonder bezit waar wij goed voor moeten zorgen. We willen daarbij niet alleen de oude elementen handhaven, maar ook een vertaalslag naar het heden maken. Zo kunnen we de ontwikkeling van het complex voor de toekomst een impuls geven. Hoe gaan we dat aanpakken met inachtneming van de historie?

DE OUDE SITUATIE

Het Kromme Rijngebied staat bekend om zijn vruchtbare kleigrond waar fruitteelt goed gedijt. Oorspronkelijk stonden er binnen de gracht dan ook allerlei vruchtbomen, maar deze moesten grotendeels wijken voor de tuin, die volgens de geldende mode in Engelse landschapsstijl werd aangelegd. Aan de voor- en noordzijde van het huis is deze aanleg nog goed herkenbaar, met grasvelden omringd door boom- en heesterpartijen. In dezelfde tijd is een zichtas naar de Utrechtse Heuvelrug aangelegd. Een tweede zichtas keek op een slingerpad langs de rivier. Overigens is nog steeds een hoekje binnen de gracht ingericht als pruimenboomgaard, met op de oever kweeperen en mispels.
Buiten de gracht is de moestuin aangelegd, met een deels verwarmde kas en koude bakken. De oude verbindingsweg loopt achter de gracht en de moestuinmuur. Het tuingedeelte werd

Dronefoto van Rhijnestein. Foto: Michiel de Vlieger, 2016.

afgesloten met een klein gemengd loofbos. De paadjes in dit bos heeft mijn overgrootmoeder bedacht, lopend door de sneeuw. Ze kronkelen tussen de bomen door, zoals het nog steeds gekoesterde paadje met sneeuwklokjes en winterakonieten.

Toen rond 1910 het tuinontwerp is aangepast, kreeg de zichtas op de Kromme Rijn zijn huidige vorm. Direct achter het huis en langs het water is een geometrische aanleg gerealiseerd. De concentrische rozentuin is de belangrijkste blikvanger, in combinatie met het strakke wandelpad met buxushaagjes en in vorm gesnoeide buxusstruiken. Dit fraai aangelegde pad heet in familiekring 'de Boulevard'.
Een ander nieuw element uit deze tijd is de boomgaard. Mijn grootvader had een fruitteeltbedrijf met appels en peren in boomgaarden rondom het dorp en legde voor eigen gebruik een hobbyboomgaard aan achter de moestuin. Hier teelde hij diverse appel- en perenrassen, zodat het gezin het hele jaar door van eigen oogst kon eten. Nog steeds is er een brede variatie aan oude rassen: handappelen, moesappelen, zoete appelen, handperen en

Bosanemonen in het bos. Foto: Frederique Reigersman, 2019.

Rechts: Rode beuk met daarachter rechts een grote plataan en dichterbij de beuk aan de linkerkant een linde.
Foto: Frederique Reigersman, 2016.

stoofperen, zowel voor directe consumptie als om te bewaren. In 1980 kwamen mijn moeder en tante voor de taak te staan te bedenken wat zij met de tuin zouden doen. Aan onderhoud was weinig gedaan, maar de basis was nog goed: de bomen in de parktuin waren inmiddels rond de 100 jaar oud en zorgden voor een heel mooi beeld. Wel waren er flinke gaten gevallen in de rozentuin en de buxusaanleg langs de Kromme Rijn. De heg-

getjes en ook de losse buxusstruiken waren deels doodgegaan en de structuur was bijna niet meer herkenbaar. Nadat mijn ouderlijk gezin naar Rhijnestein was verhuisd, werd een herstelplan gemaakt om de tuin in zijn oude luister terug te brengen. Uiteindelijk deed, en doet, de Boulevard zijn naam weer eer aan.

Mijn moeder en tante hebben veel energie gestoken in het behouden en onderhouden van de bestaande elementen. Zij besloten tot de kap en herinplant van de oude beukenlaan buiten de privétuin. In het bos werd een groot stuk nieuw aangeplant na de verwoestende stormen in 1990. De seringen die van oudsher rondom de rozentuin stonden, vulden zij aan en rondom het huis kwamen diverse bloeiende heesters, die de tuin gedurende het voorjaar een wisselende aanblik geven. Mijn moeder gaf de border voor het huis een facelift, zodat daar bijna het hele jaar door iets bloeit. Ook heeft zij veel tijd besteed aan het zoeken en aanplanten van geschikte rozen voor de rozentuin, zodat die zijn

Rozentuin met de Boulevard, jaren 30 en 2017 (foto: Frederique Reigersman).

ouderwetse karakter behield. Mijn tante verving de diverse vruchtbomen en -struiken, hield de bomen in het bos in de gaten en stuurde de tuinman grotendeels aan bij zijn werkzaamheden. Met het klimmen der jaren viel het wonen op Rhijnestein en het onderhoud ervan mijn ouders steeds zwaarder; ze gingen kleiner wonen. Sinds 2014 ben ik verantwoordelijk voor de organisatie van het tuinonderhoud. Mijn moeder liet het los, maar mijn tante bleef zich verantwoordelijk voelen voor haar taken en bleef direct betrokken bij de tuin. Ik woonde in die tijd met mijn gezin in Zeist, wat betekende dat we de tuin vooral probeerden enigszins netjes te houden: maaien, wieden en snoeien. Plannen voor de toekomst hadden we toen nog nauwelijks. Immers, zolang de oude generatie iets nog niet helemaal heeft overgedragen, voel je je minder vrij en toekomstgericht. Al snel diende zich echter een aantal aandachtspunten aan waar we echt wat mee zouden moeten als we eenmaal op Rhijnestein woonden.

Naarmate mijn man en ik meer betrokken raakten bij het tuinonderhoud, kregen we ook meer ideeën en mogelijkheden. Samen met onze vaste hovenier overleggen we regelmatig welke kant we op willen. Inmiddels is een en ander aan achterstallig onderhoud uitgevoerd. Kleine projecten die wij zelf met de familie onder haar begeleiding hebben gerealiseerd, werden memorabele werkdagen.

ONZE OPDRACHT

Iedere generatie heeft zo zijn opdracht. Wij gaan de onze met enthousiasme aan en hopen in de komende jaren de tuin de allure terug te geven die hij vanaf midden 19e eeuw kreeg. Daarbij willen we moderne wensen, zoals een goede infrastructuur met parkeerruimte en elektra, inpassen en de oude infrastructuur, de laan langs gracht en moestuin, herstellen. Dit voorjaar zijn de zo'n 200 jaar oude beuken langs de gracht gekapt, jammer maar wel noodzakelijk.

De weelderige boompartijen van de Engelse landschapsstijl zijn eerbiedwaardig oud en indrukwekkend, maar uitgedund. Op het omgrachte deel van de tuin zijn in de afgelopen 30 jaar zeker acht grote bomen omgewaaid of gekapt en niet vervangen. Ook zijn op de verkeerde plekken nieuwe bomen en heesters opgekomen, uitgedijd en gedoogd. Het strakke en fraaie vooraanzicht van het complex en de spannende doorkijkjes zijn daardoor verwaterd. We willen een bomenplan ontwerpen, zodat we nu al met aanplanten kunnen starten waar dat kan. De vele bolgewasjes en andere stinzenplanten onder deze bomen spelen daarbij een rol. Met onze hovenier en een landschaps- en tuinarchitect willen we een plan opstellen om de lijn naar de toekomst vorm te geven. Natuurlijk hebben wij een wensenlijstje. Zo staat vast dat we de tuinaanleg en de bijzondere elementen die er nu zijn, willen handhaven. De Engelse landschapsstijl en de strakke geometrische aanleg zijn bijzonder fraai en blijven. We zien een park voor ons dat in elk seizoen iets te bieden heeft om naar uit te kijken. Dat is onze opdracht en die voeren wij graag uit! <<

Toegangshek met de deels gekapte laan. Foto: Frederique Reigersman, 2020.

Grasveld met zonnewijzer, rode beuk en kleine misplaatste bonte esdoorn aan de rechterkant. Foto: Frederique Reigersman, 2020.

NTs-tuinen van het eerste uur:
familie Lenshoek in Kloetinge

MARIAN SMEETS-LENSHOEK

OPEN TUIN ALS INSPIRATIEBRON

Een van de eerste activiteiten van de NTs was een landelijke inventarisatie van bijzondere tuinen als basis voor de instandhouding en bescherming van het tuinenbestand. Arend-Jan van der Horst en Kitty de Smit-Kremer bezochten begin jaren tachtig namens de NTs in het hele land tuinen. In Zeeland bezochten ze onder andere de tuin van de familie Lenshoek in Kloetinge. De tuin is opgenomen in de eerste Open Tuinen Gids uit 1991.

De 1,8 hectare grote tuin ligt middenin het dorpscentrum en bestaat uit vier gedeelten, elk met een eigen karakter. Tussen 1731 en 1806 bestond de tuin alleen uit de parkaanleg direct achter het huis. Vanaf 1806 is de tuin door de opvolgende eigenaren verder uitgebreid. Een brug leidt naar de omgrachte kasteelberg; erachter liggen een siertuin met vasteplantenborders en een pastorietuin. Sinds 1895 is de tuin eigendom van de familie Lenshoek. Begin jaren zeventig bewoonden Jan en Ineke Lenshoek-van de Water het grote huis, dat in 1924 is gebouwd. Ineke had graag de tuinbouwopleiding voor meisjes op Huis te Lande in Rijswijk gedaan, maar haar ouders twijfelden of haar dit voldoende economische zelfstandigheid zou bieden.
Pas veel later, na haar huwelijk met Jan, kon ze in Kloetinge haar belangstelling voor tuinieren volop ontwikkelen. Foto's uit 1974, twee jaar nadat ze met Jan en drie dochters haar intrek in Kloetinge had genomen, laten haar ambities zien. Om haar kennis en interesses te verdiepen sloot ze zich aan bij de Zeeuwse Tuinclub.

Jan en Ineke Lenshoek-van de Water.
Foto: Jan Pouwelse Groendoeners, Vlissingen.

Ieder tuindeel heeft een eigen karakter.
Foto's: Denise Kroonenberg-Burkunk, 2010 en Paul Smeets, 2015.

De tuin in Kloetinge is nog steeds open voor NTs-donateurs.
Foto: Marian Smeets-Lenshoek, 2011.

KENNIS OPDOEN IN ELKAARS TUINEN

In de jaren zestig en zeventig was tuinieren niet een bezigheid die sterk in de belangstelling stond. De enige voorbeeldtuin in Nederland was die van Mien Ruys in Dedemsvaart. Slechts een paar tuinen met bijzondere planten konden worden bezocht, waaronder Kasteel Walenburg in Neerlangbroek van het echtpaar Canneman-Philipse en de tuin van Poort Zuylenstein in Leersum van mevrouw van der Linden-'t Hooft.
Bijzondere planten waren in die tijd niet algemeen verkrijgbaar. Uitzondering waren onder andere kwekerij Stam in Ochten en Hetty Cox met haar kwekerij de Walburg in Nuenen; Hetty gaf tevens tuincursussen. Ook waren er minder tuinboeken op de markt dan tegenwoordig. Antwoorden op vragen over specifieke planten, borderopbouw, snoeien en bemesten kon de geïnteresseerde tuinier alleen vinden in boeken van Mien Ruys en Engelse tuinauteurs of door zelf te pionieren.

Mien Ruys had in 1955 samen met haar echtgenoot Theo Moussault 'Onze Eigen Tuin' opgericht; een informatief kwartaalblad over vormgeving, onderhoud en beplanting van tuinen. Het tijdschrift had een vaste ruilrubriek voor bijzondere vaste planten en zaden die niet verkrijgbaar waren bij reguliere kwekers. De rubriek van mevrouw M. Barendrecht-Hoen was erg populair en leidde tot onderlinge contacten tussen particuliere tuiniers. In 1969 werden de eerste tuinclubs gevormd in Heemstede, Amstelveen, Eindhoven en Oldeboorn (Fr). Mevrouw Barendrecht stimuleerde deze initiatieven en plaatste in het najaar van 1970 een oproep in Onze Eigen Tuin om in het gehele land tuinclubs op te richten met als doel: "het onderlinge contact te verstevigen en meer kennis op te doen door het bezoeken van elkaars tuinen". De beroemdste tuinclub is waarschijnlijk de in 1971 opgerichte Zeeuwse Tuinclub.

WILSKRACHT EN ENTHOUSIASME

Veel leden van de Zeeuwse Tuinclub, waaronder Ineke Lenshoek,

gingen naar Engeland om planten te kopen die in Nederland niet verkrijgbaar waren. Ook bezochten ze opengestelde privétuinen en ontdekten ze hoe inspirerend het was om kennis uit te wisselen met andere tuineigenaren. Onder de vlag van de Zeeuwse Tuinclub gingen eind jaren zeventig aanvankelijk vijf, later vier, grote privétuinen open voor publiek.
In 1977 opende Corrie Poley-Bom haar tuin in Nisse; een jaar later gevolgd door Madeleine van Bennekom-Scheffer, Ankie Dekker-Fokker en Etta de Haes-Voorbeytel Cannenburg in Wemeldinge. Vanaf 1983 sloot Ineke Lenshoek zich aan met haar tuin in Kloetinge. In 1986 ging de tuin van 't Hof Overwellingen in Wemeldinge dicht.
Vier grote particuliere tuinen bleven open: in Domburg, Veere, Nisse en Kloetinge. Landelijk werden ze bekend als de 'Zeeuwse tuinen'; deze kregen enorme belangstelling. Met name de tuinen van Madeleine van Bennekom in Domburg en van Ankie Dekker in Veere werden internationaal beroemd.

De verbindende factor was de Zeeuwse Tuinclub, waarin de leden kennis en inzichten deelden. In navolging van de grote vijf openden meer leden hun tuinen. Ze lieten zien waar de Zeeuwse Tuinclub voor stond: de liefde voor het tuinieren, wilskracht en het enthousiasme om de passie voor tuinieren en voor bijzondere planten met anderen te delen. Bezoekers maakten kennis met persoonlijke verhalen: over weerbarstige grond, successen met plantencombinaties en praktische tips over compost en onkruid. De Zeeuwse tuinen zorgden zo voor een enorme opleving in de Nederlandse particuliere tuinkunst in de jaren tachtig.

Experimenteren in de grote tuin van de familie Lenshoek. Foto: Ineke Lenshoek, zomer 1974.

Midden: Diepe borders met vaste planten en eenjarigen met afwisseling in hoogte, bladvorm en bladkleur. Foto: Denise Kroonenberg-Burkunk.

Rechts onder: Ineke Lenshoek in een border: de Zeeuwse Tuinclub staat – nog steeds – voor liefde voor tuinieren, wilskracht en enthousiasme. Foto's: Marian Smeets-Lenshoek, 1993.

BORDEROPBOUW IN SUBTIELE KLEURNUANCES
Kenmerkend voor die tijd waren de diepe borders die op een artistieke manier van laag tot hoog werden opgebouwd met vaste planten en eenjarigen in subtiele kleurnuances met hier en daar een fel accent, gecombineerd met grijze en groene bladvormen. De basis lag in de herhaling van plantengroepen. Structuur ontstond door afwisseling in hoogte, bladvorm en bladkleur en strak in bolvorm gesnoeide heesters. Om dit effect te bereiken was het belangrijk over andere dan de gebruikelijke planten te beschikken. De vier grote tuinen waren één weekend per jaar open en op afspraak. De tuinvrouwen werkten namelijk iedere dag zelf in de tuin. En dat sprak bezoekers juist zo aan: het waren privétuinen van mensen met een passie waar je om het hoekje mocht kijken en waar je antwoord kreeg op al je vragen.

TERUG IN DE TIJD
Als enige van de vier grote Zeeuwse tuinen is de tuin van de familie Lenshoek in Kloetinge op bepaalde dagen nog steeds opengesteld, samen met tuinen van de nog altijd zeer actieve Zeeuwse Tuinclub en andere particuliere tuinen in Zeeland. Er zijn plannen om de vasteplantenborders terug te brengen in de staat van de jaren tachtig. Met planten uit die periode, volgens de manier waarop de Zeeuwse tuindames toen tuinierden. Indertijd heeft dat een enorme boost gegeven aan het tuinieren. Tegenwoordig zijn veel particuliere tuinen van kwalitatief hoog niveau open voor publiek, maar eind jaren zeventig was dit een geheel nieuwe ontwikkeling en waren de Zeeuwse tuinen een inspiratiebron voor velen. <<

Welkom op Kennislandgoed **Larenstein**, een levend laboratorium

DAAN VAN DER LINDE (DOCENT PLANVORMING)

Waarom vind ik landgoed Larenstein zo fascinerend? Met die vraag wil ik beginnen. Want pas als je passie voor iets hebt, kun je er enthousiast over vertellen. En enthousiast ben ik, net als toen ik bij Museum Naturalis in de grote zaal 'Het Leven' stond met het hele dierenrijk voor me in al haar verscheidenheid en pracht: al die kleuren en vormen en al die (glazen) oogjes die je aanstaren. Dat maakt zo'n diepe indruk! Waarom vergelijk ik dat met Larenstein? Als ik op het 20 hectare grote landgoed loop, dan voel ik ook dat ik door heel veel (nu wel) levende oogjes wordt bekeken. Ik ervaar hoe natuur en cultuurhistorie samenvallen en hoe mooi dit nu wordt benut voor onderwijs en onderzoek.

400 JAAR CULTUURGESCHIEDENIS

Het landgoed heeft een 400 jaar oude cultuurgeschiedenis. Van alle tijdlagen zijn elementen terug te vinden: van monumentaal groen tot stenen resten uit het verleden. Het landgoed ligt in een gebied tussen Arnhem en Velp, op de overgang van de hoge Veluwe naar de lage IJsselvallei.

Landgoed Larenstein ligt relatief laag. Precies op de grens van 11 meter NAP is het eerste, bescheiden, landhuis gebouwd: net droog genoeg om niet te overstromen, maar wel dicht bij water. De eerste bewoners hielden van de Frans-Hollandse landschapsstijl met rechte lijnen, rozenperken, waterstroken en een sterrenbos. Een groot deel van het landgoed was bestemd voor akkerbouw en er waren boerderijen en boomgaarden. Van die rechte lijnen zijn nog een paar rijen leilinden over en hier en daar een rechte erfgrens.

Latere eigenaren verbouwden het bescheiden huis tot iets met meer grandeur en kozen voor de Engelse landschapsstijl. De rechte lijnen verdwenen onder de mooie krullen en golvende patronen van waterpartijen en groene blokken met doorkijkjes. Dit patroon is ook nu nog zichtbaar in de loop van wat we 'de Larensteinse Beek' noemen.

Rond 1880 kocht de kloosterorde 'De Zusters van de Goede Herder' het landgoed aan. Zij bouwden er een uitgebreid kloostercomplex met aan elkaar geschakelde gebouwen, een huishoudschool en een kapel. In het complex werden weesmeisjes en ongewenst zwangere meisjes opgevangen. Uit deze tijd stammen een begraafplaats, een poort, een kapel, een Mariagrot, een eendenhuisje, een ruïne en een koetshuis van een boerderij. Bij één van de zijpoorten hebben studenten een houten verbeelding

gemaakt van meisjes die over het hek vluchten op weg naar de vrijheid.

OVERWELDIGENDE NATUUR

Nog overweldigender dan de cultuurgeschiedenis is de hedendaagse kwaliteit van het landgoed als natuurgebied en onderwijsterrein. Je kunt hier de weelde van de seizoenen meemaken: de stinsenplanten in het voorjaar onder de nog kale bomen en de roze bloeiende prunus. De bloemenpracht van het voorjaar met velden vol orchideeën en de zomer met cultuurplanten en vruchten in aantocht. De herfst met de roestbruine kleuren van de wingerd, de paarse druiven in het fietsenhok en oranje moerascypressen langs de oude vijver. En soms een witte kerstkaart in de winter als de coniferen in het Pinetum zijn bedekt met sneeuw.

ONDERWIJSTERREIN

In 1973 vestigt de voorganger van de Hogeschool Van Hall Larenstein en MBO Helicon zich op het terrein: De Bosbouw en Cultuurtechnische School. Al snel wordt een natuurtuin aangelegd volgens ontwerp van ecoloog Ger Londo uit Wageningen. De tuin vormt een mooi ‘mini-Nederland’ met diverse landschapstypen en landschapselementen: een moeras, een dijk, een heideveld, akkers, heggen, hakhout, vijvers. Deze ecologische tuin, nu zelf bijna een monument van 50 jaar oud, dient vooral voor onderwijs aan natuurbeheerders in opleiding. Dankzij veel toewijding en zorg is hier nu de helft van de Nederlandse flora te vinden. Echt spectaculair zijn de orchideeën, de bloei van blauwgraslanden en de ‘oude akkers’ met akkerflora.

Voor de cultuurtechnische studenten is een soort waterlandschap aangelegd met beken en watervallen voor debietmetingen. Deze fascinatie voor water is op het terrein nog steeds terug te vinden, want in elke watergang en vijver staat een schaalbalk en er zijn vele peilbuizen geboord om de grondwaterstand te monitoren. Het hele landgoed is opgenomen in een hydrologisch model en dit is een rijke experimenteeromgeving voor toekomstige wateringenieurs.

In 1991 wordt een deel van de kloostergebouwen gesloopt voor een nieuw schoolgebouw. VLUGP stedenbouw & landschapsarchitectuur werkt een concept uit, waarbij cultuur en natuur het gebouw als het ware omarmen. De natuurkant is de natuurtuin

van Ger Londo. Voor de cultuurkant wordt een assortimentstuin aangelegd, met vele varianten van cultivars van tuinplanten, een strook heesters en struiken en een collectie coniferen en andere park- en laanbomen. Er zijn ook allerlei vormen van siergroen en snoeivormen te zien. Spectaculair is de strook met éénjarigen, die in de zomer voor een explosie aan kleur zorgen. Iets bescheidener zijn de vele tinten groen van allerlei vaste planten, o.a. Hosta en andere schaduwplanten. Het hele jaar door zwerven studenten Tuin- en landschapsarchitectuur door de perken met lange lijsten: ze moeten zo'n 1.400 cultivars en bomen leren kennen in de eerste twee jaar van hun studie. Recent is er een prairietuin bijgekomen en is een partij mergel uit Limburg aangevoerd om de daarbij behorende krijtvegetatie te zien opkomen.

Inmiddels is een nieuw masterplan gepresenteerd om de samenwerking tussen de verschillende onderwijsinstellingen op het landgoed (Van Hall Larenstein, MBO Helicon en Studio26) te versterken. Er komt onder andere een groot experimententerrein. Denk aan waterzuivering met helofyten, proefvelden voor bodemvruchtbaarheidsonderzoek en een voedselbos van 1 hectare. Dit voedselbos is al geplant en aangelegd en we verwachten binnen 10 jaar een mooie oogst aan producten voor onder andere de kantine. Dit voedselbos is een open experiment en vele partijen in Nederland denken mee over de invulling van de onderzoeksagenda. We hopen te ontdekken hoe je met meerdere lagen vegetatie tot een hoge productie kan komen, terwijl de mens maar weinig doet. Het bodemleven en de bomen en struiken zelf zorgen voor een productief ecosysteem, dat goed bestand is tegen de warmere en drogere zomers.

EEN GROENE TIJDCAPSULE

Waarom ben ik nu zo enthousiast over landgoed Larenstein dat ik dat in dit jubileumboek van de NTs wil vertellen? Het landgoed is eigenlijk één groene tijdcapsule. Deze plek is al die tijd groen en stil gebleven, terwijl de bebouwing rondom oprukte. Het is nog steeds een stapsteen van Veluwe naar IJsselvallei en fungeert als verbindingszone voor allerlei dieren.

De studievereniging LaarX houdt de biodiversiteit op het terrein in de gaten met cameravallen. Het is verbazend wat er 's nachts rondkruipt (vos, ree, bunzing, hermelijn, bosmuis) en rondvliegt (vleermuizen, bosvogels, ijsvogel). De bosdelen zijn al zo oud dat een havik een aantal jaren heeft gebroed in het zicht van de school. Overal hoor je spechten en zangvogels. Op Larenstein wordt de bezoeker van alle kanten bekeken door levende oogjes: van dieren, maar vooral ook van leergierige studenten en docenten. Er is altijd wel iets te zien, te meten en te genieten. Dat is de kracht van het levende laboratorium Larenstein!
Ons oudste stukje bestaat uit de blauwgraslanden vlak langs de snelweg. Hier kijk je eigenlijk 400 jaar terug, want het kavelpatroon is nog hetzelfde als toen je tot aan de IJssel kon kijken. Dat geeft dat bijzondere gevoel dat mij zo fascineert: gast te zijn in een groene tijdcapsule én een levend laboratorium. De plek waar de nieuwe generatie tuinarchitecten, waterschappers en natuurbeheerders kunnen leren en oefenen. <<

Alle foto's: www.simonemichelle.nl, 2019.
Adres: Kennislandgoed Larenstein, Larensteinselaan 26a, 6882CT Velp, www.hvhl.nl

’**Natuur** is een tijdelijke verschijningsvorm die altijd in beweging is’

In een reeks artikelen in 2016 gaf vakblad *Tuin en Landschap* de kans aan verschillende ’jonge talenten’ om één van hun voorbeeldfiguren uit het groene vak, een ’oude meester’ te interviewen. Zo stelde landschapsarchitect Hannah Schubert vragen aan architect Rob Hendriks over Louis le Roy (1924-2012), tijdskunstenaar, filosoof en ’ecotect’. Zonder vooropgezet plan bouwde Le Roy aan zogenoemde ecokathedralen (zie tekstkader) met wat hij voorhanden had aan materiaal, kennis en energie. Hij zag de natuur als een tijdelijke verschijningsvorm die altijd in beweging is. Een pleidooi voor het toelaten van verandering en verval.
Door haar afstudeerwerk ’Tweede Natuur’ raakte Hannah Schubert gefascineerd door Louis le Roy. In haar scriptie onderzoekt Schubert hoe je vervallen gebouwen deels geregisseerd kunt transformeren naar landschap. Dit zal uiteindelijk met elk gebouw gebeuren zodra je het aan zijn lot overlaat. Door kleine ingrepen kun je dit proces versnellen. Een gebouw kan een oase in het landschap worden omdat het zijn eigen natuurtype aantrekt.
Dit voortbouwen op wat er al is zonder vooropgezet plan en de natuurlijke processen een handje helpen, ziet Schubert terug in het werk van Le Roy, bouwer van verschillende ecokathedraalprojecten in het noorden van het land. Toen Schubert in 2013 met haar onderzoek begon, was Louis le Roy een jaar eerder overleden. Toch koos ze hem als oude meester, omdat ze benieuwd is naar zijn beweegredenen, zijn gedachtegoed en zijn leven. Interviewpartner is architect Rob Hendriks die jarenlang met Le Roy optrok.

Schubert: Op welke manier was Le Roy gefascineerd door de natuur?
Hendriks: Le Roy zag natuur als een tijdelijke verschijningsvorm die voortdurend in verandering is. Het ging hem alleen maar om het proces. Het beeld waar mensen verliefd op worden, dat boeide hem helemaal niet. “O, mooie tuin heeft u hier!” Als je hem boos wilde krijgen, moest je dat zeggen! Zijn grootste succes is als bijvoorbeeld in Mildam biologen komen die de ecokathedraal daar inschatten op tweehonderd jaar oud. Terwijl deze maar vijftig jaar oud is; de bouw ervan is pas in 1970 begonnen. Le Roy heeft die versnelling weten te bewerkstelligen, door precies die dingen te doen die de natuur al van plan was te gaan doen.
Le Roy was niet die botanicus die al de Latijnse namen weet en etaleert. Niet lang voor zijn dood liep ik met hem door zijn tuin in Oranjewoud. Dan wees hij op een frambozenstruik die er veertig

In de ecokathedraal-projecten van Louis le Roy werken mens, dier en plant eindeloos samen. Met de nadruk op eindeloos: de tuinen van Le Roy zijn nooit af en ontwikkelen zich altijd door, zoals de ecokathedraal in Mildam. Foto: Peter Wouda, 2011.

jaar over had gedaan om te verkassen; die was zelf gaan zoeken naar de meest optimale plek. Van dat soort dingen kon hij heel erg genieten. Le Roy is niet zozeer gefascineerd door de schoonheid van de natuur, maar meer door de kracht van de natuur. Het vermogen om te overleven.

Schubert: Bij het vormgeven van onze gebouwen en het inrichten van onze buitenruimte is alles erop gericht om verval zo lang mogelijk buiten te houden. Terwijl verval onderdeel is van ons. Hoe kunnen we dat systeem wat losser laten? Hoe ging Le Roy daarmee om?
Hendriks: In zijn boek 'Natuur uitschakelen, natuur inschakelen' dat in 1973 verscheen, zegt hij dat het systeem waar wij met zijn allen inzitten – die fixatie op een af eindbeeld en de beheersing daarvan –, prima is. Maar elk systeem heeft een tegenhanger nodig om te kunnen overleven. Want als een systeem alleen maar in een soort monofunctionele rechtlijnigheid doorgaat, dan zit er nooit meer ontwikkeling in. Hij eist daarom van de wereld dat 1 procent daarvan als een tegenkracht wordt ingericht.

Ik weet niet of hij het prima had gevonden als dat bijvoorbeeld zelfs 80 en 90 procent zou zijn geworden, maar ik ben er zeker van dat hij niet wilde dat dat het complete nieuwe systeem wordt. Bij hem gaat het altijd over symbiotische constructies. Daarom is jouw afstudeerscriptie ook zo interessant, omdat het over meerdere lagen gaat, de ene laag is niet weg, maar de nieuwe laag bouwt erop voort. Die twee gaan samen. Le Roy heeft een soort grenzeloze acceptatie van alles, hij bouwt nieuwe dingen door ergens op voort te borduren. Door te analyseren wat er al is.
Hij improviseerde continu met wat er voorhanden was aan materiaal, kennis en energie. Om een voorbeeld te geven: geregeld dumpte een vrachtwagen in Mildam het restmateriaal van stratenmakers. De ene keer waren dat driehonderd trottoirbanden, een andere keer stoeptegels, stukken metselwerk of oude funderingen. En altijd als die man kwam, dan zei Le Roy: 'Dat is preciés wat we nodig hebben'.

Schubert: Le Roy bouwde zonder vooropgezet plan. Door het stapelen van stenen ontstonden er structuren die behoorlijk architectonisch zijn. Over één van de nieuwere bouwwerken 'De Poort' in Mildam zijn de meningen verdeeld. Ik vind hem echt prachtig. Wat vind jij daarvan?
Hendriks: Het is een prachtig, indrukwekkend object, dat is ontegenzeggelijk waar. Maar hij past helemaal niet bij Le Roy. Het is namelijk een af ding! Le Roy bouwde bijvoorbeeld altijd onder een bepaalde hoek met die steentjes, dan kwam er grond achter, en dat was precies de goede hoek om op het bouwwerk natuur te laten ontwikkelen en hem overeind te houden. Dit bouwwerk echter is met een waterpas aangelegd en heeft een horizontale bovenkant, terwijl Le Roy die stapels altijd, net als de Grieken, liet eindigen met een soort stekeinde uit het beton, want er kan nog wel eens een verdieping op gebouwd worden. De twee bouwers hebben hier anderhalf jaar aan gewerkt en toen ze klaar waren, wisten ze niet meer wat ze moesten doen. Zij hadden hun ding gedaan. Die ontdekten zelf ook: wat moeten we nu?

Schubert: Die verleiding is wel heel begrijpelijk, de neiging om te plannen en om naar iets toe te werken.
Hendriks: Ja, of om iets achter te laten. Het is ook zeker leuk om te kunnen zeggen 'dat object heb ik gemaakt'. Dat is boeiender dan wanneer je zegt 'ik heb hieraan meegewerkt, ik was er bij'. Als je in lange tijdstrajecten denkt, dan komt het overigens wel

weer goed met die Poort. Hij zal als vanzelf opgaan in het grotere geheel. Er zal van alles in en op gaan groeien, delen zullen afbrokkelen en er komt ooit een keer een volgende groep mensen die verder gaat op het punt waar de vorige groep gebleven is. 'Hij moet weg', dat zou Le Roy dus nooit hebben gezegd, hij was ervan overtuigd dat er uitsluitend voortgebouwd zou moeten worden op hetgeen er al is. <<

Hannah Schubert (2016)

Rob Hendriks (2016)

Foto's: Tuin en Landschap

Boven: Het bouwwerk 'De Poort' in de ecokathedraal van Mildam is indrukwekkend, maar hij is niet gebouwd zoals Louis le Roy te werk ging, 'het is namelijk een af ding'.
Foto: Peter Wouda, 2015.

Rechts boven: Gebruikmaken van wat er voorhanden is aan materiaal, kennis en energie: dat betekent ook dat op initiatief van omwonenden dansvoorstellingen en muziekfestivals plaatsvinden in de ecokathedraal.
Foto: Peter Wouda, 2015.

LOUIS LE ROY (1924-2012)

Louis le Roy is de bedenker van de 'ecokathedraal'. Dit is een plek waar mens, plant en dier eindeloos samenwerken. Het gebied wordt met behulp van vrije energie (dus zonder hulp van machines en met alleen spierkracht) bewerkt. Van duurzaam herbruikbaar materiaal worden bouwwerken gemaakt. De stenen worden los gestapeld zodat dieren en planten de tussenruimtes kunnen gebruiken om zich er te vestigen. Er wordt zonder plan gewerkt en een ecokathedraal is nooit af.
In Friesland en Groningen zijn verschillende ecokathedraalprojecten in ontwikkeling waarvan Le Roy de grondlegger is. De eerste ecokathedraal is sinds 1970 in ontwikkeling in Mildam. Daarnaast is er aan de Kennedylaan in Heerenveen een Le Roy-tuin. In 2005 heeft Le Roy met de gemeente hierover een contract ondertekend voor een periode van honderd jaar waarin is afgesproken dat Stichting Tijd deze tuin beheert. Stichting Tijd is de beheerder en ontwikkelaar van het gedachtegoed van Le Roy. Op beide plekken zijn wekelijks bouwers aan de gang.

COLOFON

Bestuur NTs • Robertien Aberson • Gerbrand van den Ban • Michiel Plomp • Annemiek Tromp • Geeskelien Wolters

Vormgeving: MAT Ontwerp bno, Den Haag

Print: Opmeer, Den Haag

Omslagfoto: www.simonemichelle.nl

Eindredactie en productiebegeiding: Simone Langeweg, NTs

Nederlandse Tuinenstichting Nieuwezijds Kolk 28, 1012 PV Amsterdam

T 020 623 50 58 • www.tuinenstichting.nl • info@tuinenstichting.nl • IBAN NL28 INGB 0005595446

Uitgave ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de NTs

Amsterdam, december 2020